

УДК 398.332.4(477.87+438+437.67)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.01.042>

СВЯТА У ГРУДНІ НА ЛЕМКІВЩИНІ

Марія ГОРБАЛЬ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9287-8336>
провідна наукова редакторка,
Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: horbal.m@gmail.com

Стаття продовжує авторський цикл фольклорно-етнографічних публікацій, які стосуються зимової обрядовості Лемківщини.

Тема є актуальною, оскільки в пропонованому комплексному висвітленні досі не була предметом докладного наукового розгляду.

Об'єкт дослідження — передріздвяний цикл свят на Лемківщині, а предмет дослідження — структура та локальні особливості релігійних свят у грудні (за Юліанським календарем).

Детально описано традиції та обряди, які проводились на Лемківщині у період від Введення до Анни. Дослідження написане на основі розповідей старожилів з Лемківщини, а також літературних джерел, на які подаються покликання в тексті.

У висновках авторка відзначає високу духовно-християнську свідомість та побутову культуру лемків, витворену як церквою, так і народними традиціями.

Методика дослідження ґрунтується на застосуванні принципів історичності, наукової об'єктивності та структурно-типологічного аналізу фольклорно-етнографічних артефактів; у процесі студій та наукової кваліфікації залучених матеріалів використані методи польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів. Ряд розглянутих прикладів вводяться у науковий обіг вперше.

Ключові слова: свято Введення, Катерини, Андрія Первозванного, Наума, Варвари, Миколая, Анни, святі, храмове свято, полазник, традиції, обряди, дійства.

Maria HORBAL

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9287-8336>
Leading Scientific Editor,
The Institute of Ethnology of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: horbal.m@gmail.com

HOLIDAY IN DECEMBER IN LEMKIV REGION

The historical and ethnographic region of Lemkivshchyna was located on the Polish-Ukrainian-Slovak borderland. At the end of the Second World War, the Lemkos were deported from their ancestral lands. Since that time, Lemkas have been spread throughout Ukraine and all over the world. That is why a special place in the study of Lemki culture is occupied by the study of folk customs and rites, which are one of the oldest and most important forms of the spiritual life of Lemki as a component of the Ukrainian ethnos.

The article continues the author's cycle of folklore and ethnographic publications that relate to the winter rituals of the Lemkiv region.

The topic is *relevant*, as it has not yet been the subject of detailed scientific consideration in the proposed comprehensive coverage.

The object of the research is the pre-Christmas cycle of holidays in Lemkiv region, and *the subject* of the research is the structure and local features of religious holidays in December (according to the Julian calendar). The traditions and rites that were held in Lemkivshchyna in the period from the Introduction to Anna are described in detail. The research was written on the basis of the stories of the old residents of Lemkivshchyna, as well as literary sources, which are referred to in the text. *In the conclusions*, the author notes the high spiritual and Christian consciousness and everyday culture of the Lemki people, created both by the church and by folk traditions.

The entire pre-Christmas cycle, particularly the December holidays, was filled with events and activities where girls and boys were looking for a partner for their future married life. After all, the spring, summer and autumn periods of Lemko life were periods of daily hard work.

The research methodology is based on the application of the principles of historicity, scientific objectivity and structural and typological analysis of folklore and ethnographic artifacts; in the process of studies and scientific qualification of the involved materials, field ethnographic research methods were used, in particular interviewing respondents. A number of considered examples are introduced into scientific circulation for the first time.

Keywords: Catherine, Andrew the First-Called, Naum, Varvara, Nicholas, Anna, saints, temple holiday, polasnik, traditions, rites, events.

Вступ. Історико-етнографічний регіон Лемківщини знаходився на польсько-українсько-словацькому пограниччі, що справляло значний вплив на ідентифікаційні процеси населення. Післявоєнна депортація спричинилась до того, що галицька частина Лемківщини втратила своїх автохтонів. З того часу про лемків вже говорять як етнографічну групу, виселену з прадавніх земель і розселену як по Україні, так і по всьому світу. Ось чому особливе місце у дослідженні лемківської культури посідає вивчення народних звичаїв і обрядів, які є однією з найдавніших і найважливіших форм духовного буття лемків як складової українського етносу, своєрідним кодексом його правікових традицій, засобом передачі устоїв родинного й суспільного життя, народного світобачення та морально-етичних вартостей.

Наша стаття продовжує авторський цикл фольклорно-етнографічних публікацій, які стосуються зимової обрядовості Лемківщини [1; 2; 3; 4].

Мета статті — висвітлити релігійні свята у грудні на Лемківщині (за Юліанським календарем). Тема є *актуальною*, оскільки досі не була предметом докладного розгляду. Отож ми детально зупинимось на традиціях та обрядах, які проводились на Лемківщині у період від Введення до Праведної Анни. Дослідження написано на основі розповідей старожилів з Лемківщини, список яких поданий у додатку наприкінці статті, а також літературних джерел. Це, зокрема, Михайла Шмайди (Словацька Лемківщина) [5], Миколи Сивицького (Північна Лемківщина) [6], Юрія Жатковича (Закарпатська Лемківщина) [7], інших авторів. На спогади старожилів авторка в тексті не дає посилань, оскільки вони суголосні з усіма літературними посиланнями — ці обряди і традиції були поширені по всій Лемківщині, правда, із окремими різновидами.

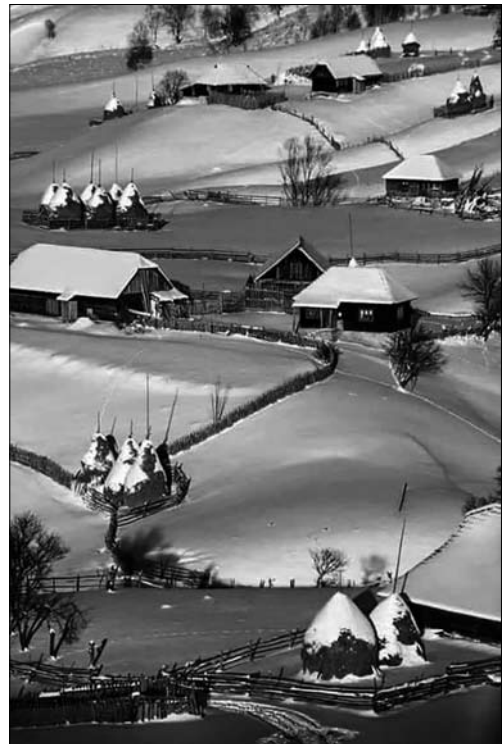
Методика дослідження ґрунтується на застосуванні принципів науковості, об'єктивності та історизму; у процесі дослідження використані *методи* польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів.

Основна частина. Релігійний уклад життя супроводжував лемка від народження до смерті. Лемки літнього віку рік ділили на два періоди — літо й зиму, у яких відправними точками обліку часу та виконання господарських робіт були головні християнські свята. Лемки «числять час не по календарю, прийнятім

інтелігенцією, а по більшим святам, які припадають в році. Вихідною точкою єсть Новий Рік», — писав дослідник Закарпаття кінця XIX століття Юрій Жаткович [7].

На грудень припадав передріздвяний, пилипівський піст, у якому лемки дотримувались усіх церковних приписів — ніяких співів, гучних забав. Та цей пилипівський піст особливо характерний тим, що тоді в краю тривали «вечірки»-«прядки». Про це опублікована моя окрема праця [4]. Зараз же про «прядки» подаю барвисту оповідь Віри Йосипівни Дудар, директорки Музейного Комплексу Лемківське Село в Монастириську на Тернопільщині, записану на початку 2021-го року:

«Пренесемо ся на Лемковину, де шувні Бескыди дрімут під тяжкими сніжними веретами (іл. 1). Всяди білицько і тихіцько, лем хыжи пахкают дымом з курних хыж, як затягий файчар дуганом. По улиці дрындом летят дівкы і молодиці з куделями до хыжи, де ся збирают на вечуркы. Зачынат ся нудна довга робота. Прядут єдна пред другом, бо хоц би яка ледашча была дівка — треба было показати ся пред людми та і легіники мругали веде до робітної дівкы (іл. 2).

Іл. 1. Зима на Лемківщині. URL: Різдво. Прадавні українські традиції. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=742520554573005&set=a.593791689445893>

Іл. 2. За прядінням куделі. Музейний Комплекс Лемківське Село. Фото директорки музею Віри Дудар

*На прядкы, на прядкы
дівчатко ходило.
Сіло на припецку,
Тай нитку крутило.
Ой, ти шварне дівча,
Чом же ти не сьпіваш?
В тий пізній годині
Шугая вызераш.*

А шугаїв і не тра виглядати: юж скірнями по морозі рыплят. О!!! Аж тераз робота ся рушат, а при ній пісні, геци, змаганя, зальоты і оповідкы».

Посту лемки дотримувались і в харчуванні — тільки пісна їжа. М'ясну їжу споживали по закінченню посту — на різдвяні свята та в подальший період. При святкуванні кермесів (парафіяльних празників), які припадали на грудневі храмові свята, споживали рибу — купляли в містах, а де були річки, в яких водилась риба — ловили і вживали в їжу не тільки на кермесі, а й щоденно.

Початок зими у традиційному календарі приурочувався до свята Введення в храм Богородиці.

4 грудня — Введення в храм Пресвятої Діви Марії, Воведеніє (іл. 3)

Згідно з церковним переказом, який ґрунтується на апокрифічному Протоєвангелії Якова [8], Пресвята Діва Марія народилася в Назареті. Батьками Її були праведні Анна та її чоловік Йоаким, які

прожили разом понад 50 років, але не мали дітей. У розпачі Йоаким подався у пустелю і там 40 днів постився, плакав і молився, щоб Бог подарував йому на щастя дитину. Молилася й Анна. І незабаром явився їй Архангел Гавриїл і сказав, що зачне вона преблагословенну дочку Марію, через Котру буде дароване спасіння усьому світу.

За релігійною традицією, коли Діви Марії виповнилося три роки, її батьки вирішили виконати свою обітницю. Вони скликали родичів, запросили ровесниць Марії і в супроводі народу відвели до єрусалимського храму для посвячення Богові. Усі діти, як і сама Марія, йшли із запаленими свічками в руках. Назустріч їм із храму повиходили первосвященники.

Батьки Марії, Йоаким і Анна, підвели Марію на першу сходинку сходів, які вели до храму, і Марія сміливо сама подолала усі 15 сходинок і ввійшла до святині [9, с. 198]. Східна церква святкує це свято з IV ст., західна церква — аж з XVI-го [5, с. 132].

Цей день є одним із великих релігійних свят. Після ранішньої Служби Божої господарі поверталися з церкви додому і відпочивали. Не можна було нічого робити. Жінки навіть не брали яєць з гнізда в курнику [5, с. 132].

На Лемківщині дуже стереглись першого «полазника» («повазника»). Найкраще, коли це був молодий здоровий чоловік чи гарний хлопець, бо тоді й увесь рік для господарів буде так само гарним, усі будуть здорові, вестимуться гроші. Інколи зранку першим навіть вводили в хату теля, аби ніхто з чужих не зайшов. З цієї самої причини інколи по хатах у цей день були замкнені двері.

Навіть рідня до рідні не приходила. Полазник, за народними віруваннями, міг принести до хати нещастя. Якщо приходив молодий чоловік «здоли» (з нижнього кінця села), то таким полазником тішилися, бо вірили, що господар хати буде щасливим впродовж наступного року. Гірше виглядало, якщо полазник прийшов згори, тобто з верхнього кінця села. Це грозило господарю, куди прийшов той згори, зменшення прибутку і по господарству, і взагалі по всьому. Жінки (особливо старі та хворі) на Воведеніє не заходили до чужої хати взагалі, бо це поганий знак. Аж ввечері до хати могли прийти малі хлопці, і то з нижнього кінця села, щоб господарство пішло «до гори».

«На Воведеніє прийшла до нас сусідка — молода невіста. Коли вона увійшла в хату, то моя мама

«аж са не зазнала» (знепритомніла) від такого полазника. Щоб паралізувати злу дію небажаного полазника, моя мати, опам'ятавшись, відвернулась і не сказала їй ні слова» [5, с. 133].

«Моя мама мені казала, що на Воведеніє прийшла до нас крива дівчина як полазник, а потім до рока здохло нам шість поросят і три корови. Мама завжди нарікала, що причиною була та дівчина, що прийшла до хати як полазник на Воведеніє» [5, с. 134].

На другий день на Воведеніє полазники вже могли ходити. Селяни виходили на вулицю і самі кликали хлопців з нижнього кінця села. Таким полазникам за винагороду давали лісові горіхи або «планки» — дикі лісові яблука [5, с. 133—134].

На Воведеніє, щоб добре велася худоба, давали їй воду та хліб. Намазували коровам вим'я свяченим маслом, щоб було багато жирного молока. І варили спеціальний кисіль, щоб те молоко було добре. Корів дуже пильнували, бо вважалося, що цього дня відьми сідали на кочергу й летіли відбирати молоко. А дівчата, лягаючи на Воведеніє спати, казали: «Введення, введи мене у той дім, де я буду вік доживати». Вони вірили, що в ту ніч присниться суджений [7].

Від свята Введення (4 грудня) розпочиналася підготовка до різдвяних свят. З цього дня спочиває земля, яку не можна копати аж до Благовіщення. До Введення дівчата та молодіці повинні були закінчити тіпати чи терти льон і коноплі.

Від свята Введення можна було колядувати. Адже введення в храм Діви Марії провіщало народження Сина Божого: «Сьогодні початок Божого благовоління і провіщення про спасіння людей: у Храмі Божому ясно Діва з'являється і про Христа всім провіщає. Їй же і ми голосно заспіваймо: радуйся, здійснення Творцевого провидіння», — читається у тропарі на всеношній у свято Введення в храм Пресвятої Богородиці [9, с. 199].

Отож на вечурках, які приблизно розпочинались від Пилипа (з початку пилипівського посту) молодь за прядінням льону чи конопель уже колядувала, і тим самим духовно входила у свято Різдва Христового.

Прикмети на цей день. Вважалося, якщо на Введення вітряно, то зима буде з хуртовинами, а на жнива дощитиме. Та, попри те, влітку гарно вродить просо. Колись казали, що у цей день Господь відпускає праведні душі на землю подивитися на своє тіло.

Іл. 3. Введення в Храм Пресвятої Богородиці. Друга половина XVII ст. Історичний музей в місті Сянік

Іл. 4. Свята великомучениця Катерина. Вишита ікона отця-доктора Дмитра Блажейовського

Іл. 5. Святий апостол Андрій Первозваний. Вишита ікона отця-доктора Дмитра Блажейовського

Недобрий знак, коли в цей день хтось приходять щось позичати [10].

7 грудня — Катерини

7 грудня вшановували святу великомученицю Катерину (іл. 4), яка прийняла християнську віру і яку через це вбили за наказом імператора Максиміліана.

На Лемківщині день Катерини як свято не відзначали. Святкували лише там, де був храм, посвячений на честь св. Катерини. В таких парафіях наприкінці літургії здійснювали, під передзвін дзвонів, обхід довкола церкви, а, прийшовши додому, в хижках лемки влаштовували «кормеші», гостини, на які запрошували рідню, знайомих з сусідніх сіл, які були на відправі в церкві.

На Лемківщині напередодні Катерини після заходу сонця дівчата брали вишневі гілочки і ставили їх у воду або в горщик із землею. Якщо галузка розквітала до Різдва, то цього року дівчина мала вийти заміж. А ще на Катерини дівчата «закликали долю». Такі обряди проводили на Катерини, на Андрія та на Старий Новий рік [7].

7 грудня — єдиний день у році, коли ворожили хлопці. Вони постилися 6 грудня у «канун святої Катерини, щоб Бог послав хорошу жінку», і проводили різні обряди — так само, як і дівчата.

Прикмети на цей день. У цей день прогнозували погоду на Різдво. «Як Катерина по воді, то Різдво по льоді». «Як на Катерини холодно, то буде голодно»

(буде неврожай). «На святу Катерину ховайся під перину» — в ці дні завжди були великі морози [7].

Як на Катерини гуска на льоді, то Різдво «буде на болоті». А коли гуска на болоті, то на різдвяні свята «пхає лабку під пір'я»: Різдво буде з морозами й снігами [5, с. 136].

13 грудня — Андрія Первозванного (іл. 5)

Андріїв день на Лемківщині, як і Катерини, не святкували, лише там, де був храм, посвячений на честь св. Андрія. Прийшовши додому після ранкового Богослужіння, лемки влаштовували «кормеші», гостини, на які запрошували рідню, знайомих з сусідніх сіл.

В цей день не можна було нічого з хати позичати, не можна було ходити по хатах, щоб не стати поганим полазником. Вранці 13 грудня ходили тільки маленькі хлопчики колядували «попід хижі курячу коляду», щоб кури водилися на господарстві:

*Ой, гоги, гоги, заб'я ся в ноги,
Ци чуєш, гей ци чуєш,
Ци з милим Богом ночуєш?
Ой, фуки, фуки, заб'я ся в руки,
Ци чуєш, ой, ци чуєш,
Ци з милим Богом ночуєш?*

Так поколядувавши, діти заходили до хижі, промовляючи: «Дай Боже, щоб неслися кури, когути по п'ять раз на день, жеби Ви доста мали та здорові били, щоб кури Вам яйця несли». Їм дають горіхи, гроші, «ко що має» [7].

Народне свято Андрія заступило поганське свято «Калити».

Вечором напередодні Андрія дівчата сходились до «кудельної хыжи», де і проводили різні ворожіння. Така назва — «кудельна хыжа» — пішла від того, що там, в тій хижі, відбувались вечірки, де пряли куделі. Це була найбільша, найпросторіша, найсвітліша хата в селі, і, звичайно, із привітною господинею, яка на певний час віддавала свою власність — хижу — в розпорядження громаді.

Андріївські звичаї — це залишки з давніх поганських часів, коли люди вірили в магічну силу слова, завдяки чому дівчата могли причаровувати хлопців, партнерів для майбутнього життя. Якраз з цим днем пов'язана велика кількість повір'їв і магічних дій, спрямованих на вгадування, передбачування майбутньої долі.

Та головне в Андріївських традиціях — дівочі ворожіння, що детально і розглянемо (іл. 6).

Варіння «перогів»

Найперше, що робили дівчата, то пшеницю, з якої готували, мололи в «зупах» (на ручному млинку в зворотній бік). Потім з тієї муки ліпили «пероги».

До кожного «перога» (а їх кожна дівчина робила непарну кількість) дівчина покляла скручений папірчик з іменем парубка, на якого «мала види». Перший «перог», який виплив з кип'ятку, ніс їй звістку (читала ім'я зі скрученого в ньому папірця) про нареченого [11, с. 71—72].

«Баба мече кісто у воду, а дівки ставуть кругом шпартета та чекають, коли лем пудойме кісто наверх. Кожна старається вхопити з горячої води кісто». Розламують його і читають ім'я, але «в єдної обов'язково буде папір без імені», то та дівчина цього року не віддасться [7].

У Руській Порубі дівчата на заміс тіста мали принести воду в устах з потоку, що протікав через село. Якщо ж потік замерз — прорубували, і традиція села мусила зберегтися [5, с. 144].

Переважно в усіх селах Лемківщини хлопці пильнували, де і коли дівчата будуть ворожити, забігали у хату, виривали в дівчат папірчики, щоб дізнатись, хто в них записаний, дівчата ж не давали, кидали ті папірчики до печі, щоб спалити. Зчинявся гамір, регіт, а коли позаспокоювались, то співали:

*Ленок з головками,
Дівки з парубками,
Так ся любували,
Ленок поламали.*

*Треба би нам, треба
Тот ленок підняти,
Жебы зме ся могли
Дальше любити [5, с. 143].*

Варіння галушок

З тіста дівчата витискали (вирізали) три більші галушки. В одну дівчина закручувала папірець зі своїм іменем, а до двох інших — імена двох своїх подруг чи парубків. Ці галушки з папірчиками кидала на острі. Коли галушка сплила на поверхню води, її тут же витягували і читали ім'я, хто б мав найпершим вийти заміж чи одружитися [5, с. 142].

Виливання олова (воску)

У якійсь бляшанці дівчата розтоплювали олово (віск), набирали в ложку і через вушко ключа лили в мисочку з водою, при цьому промовляли:

Іл. 6. Дівчата на Андрія. Музейний Комплекс Лемківське Село. Фото директорки музею Віри Дудар

*Андрію, Андрію,
Олово на тя лію.
Дай ся мі дознати,
Кого буду мати (с. Смульник) [11, с. 72].*

*Андрею, Андрею,
Я на тя олово лею.
Хтіва би я знати,
Цо шя ма мі взяти? [5, с. 140].*

*Андрію, Андрію,
Віск на тебе лію.
Дай мі, боже, знати,
Кого буду мати! [5, с. 140].*

Те, що виливалось в мисці у воді, щось означало: коли відлився з воску чи олова перстень, вінець чи скрипка — до весілля; коли відлита фігурка подібна на горщик — означало, що дівчина вийде заміж і буде газдинею; якщо на миску — віщування на голод в наступному році; шабля — війну; відліті фігурки у вигляді хреста чи труни — до смерті; лялька — що дівчина стане покриткою.

Пересування тарілок

На стіл верх дном дівчата клали чотири тарілки. Під одну тарілку клали гребінь, під другу — клубок ниток, під третю — ляльку, під четверту — перстень. Тарілки перемішували, щоб не можна було вгадати, де що поклали. Потім кожна тягнула до себе котрусь тарілку. Якщо притягнула тарілку, де лежав гребінь, то це віщувало, що ще рік чесатиме свої дівочькі коси; притягне тарілку з нитками — вийде заміж на друге село — нитка покаже їй дорогу до майбутнього чоловіка; якщо ляльку, то буде покриткою (скопичиться); перстень ж віщував заміжжя.

Сіяння льону (конопель)

Дівчата гарно вбиралися, виходили у двір, символічно перед хижею (хатою), у дровітні (а як була погана погода, то в хаті) сіяли жито, льон чи коноплі, при тому приповідали:

*Андрію, Андрію,
Конопельки сію.
Дай мі, Боже, знати,
З ким їх буду брати!* (с. Смульник)
[11, с. 71].

*Андрію, Андрію,
Лен на тебе сію.
Дай мі, Боже, знати,
З ким го буду брати!* [5, с. 141].

Цей обряд означав засівання своєї долі, бо зерно завжди асоціювалося із засіванням своєї долі. Поясом ніби боронили землю, куди впало зерно, тоді клали пояс під подушку, загадуючи уві сні побачити свого майбутнього чоловіка. Також дівчина набирала жменю зерна зі снігом, яке щойно посіяла, й роздивлялася у хаті — якщо кількість зернин була парною, значить незабаром буде весілля [7].

При засіванні прислухались, звідки гавкають собаки — з того боку треба очікувати сватів [5, с. 141]. За тією ж прикметою — звідки загавкають собаки — ворожили дівчата, трясучи плотом на Спиші:

*Трясу тя, плотику, трясу,
Абы ся мі голос озывав,
Одкаль буду мати хлопа* [11, с. 72].

Ворожіння з кукурудзою

У вечір напередодні свята Андрія дівчата набирали у фартух кукурудзи, ходили по селу, і де були парубки — жменю зерна кидали у вікно. Це був своєрідний заклик до одруження. В інших селах дівчата кидали жменю лущеної кукурудзи в вікна кожної хати — був там парубок чи ні, при тому прислухались, «яка буде з хати реакція». Як з хати озвались: «Бодай ся отдала», то вірили, що вийде заміж. Якщо ж почули, що в хаті відповіли «Бодай ся скопилила (скопичила)», то вірили, що так і станеться, або ж не вийде заміж цього року. Якщо ж з хати ніхто не озвався, то дивились, хто вигляне в вікно. Якщо мужчина, то була надія, що дівчина таки цього року вийде заміж [5, с. 142; 11, с. 72].

Дівчата сідали і лушили кукурудзу. Налущивши, на ній ворожили. «Дівчата по черзі беруть зерно, а хазяйка хижі пущає когута (півня) й курку. Єдна

дівка бере решето і сипле кіндерицю через нього, а інші в цей час позираут (дивляться). Лем першим когут вхопить зерня — та дівка скоро лем отдасть, а у котрої курка вхопить зерня — то та вже булше не ворожить, лем сидить і позирає (поглядає) за іншими дівками» [7].

Із кукурудзяним зерном ворожили ще так: кожна клала по зернині — на гарячий блят (шпаргет). Чия зернина підскоче найперше, та найперше вийде заміж [7].

Коли дівчата лушили кукурудзу, тоді стереглись, щоби в котроїсь не падали з рук на долівку зерна, бо друга могла б вхопити їх із землі, понести дому, пару разів присісти на них, приповідаючи ім'я того хлопця, що їй подобається. Так можна його приворожити. «Після цього хлопець буде її» [7].

Рахування коликів

У цей вечір дівчата ходили рахувати кілки огорожі (дранкі) — дев'ятий кіл зав'язували машликом (стрічкою). А вранці по тому зав'язаному колику визначала судженого: високий чи низький, прямий чи кривий, товстий чи тонкий [7; 5, с. 144]. В іншій місцевості рахували колики, примовляючи: «Кіл, кілиця, цы я буду того року молодиця?» (с. Олька). Коли на дев'ятий колик вийшло «кіл», то того року дівчина не віддасться, а ще рік дівуватиме [11, с. 72].

Крадення дров

Дівчата домовлялись, що там, де є парубок, підуть красти дрова. Якщо дівчина принесла парне число, то вірила, що буде в парі, якщо ж непарне число — в парі не судилось бути наступного року.

Ворожіння з взуттям

Дівчата роззувались, по одній ставали посеред хати спиною до дверей і через голову поза себе кидали чобіт (черевик) крізь відчинені двері. Котра перекине через поріг хати, та наступного року вийде заміж. Котра ж не докине до порога — та дівуватиме ще рік.

Відвідування кучі

Дівчата одна за одною забігали до кучі і стукали до дверцят, запитуючи, чи скоро вийдуть заміж. Як свиня зарохкала, то вірили, що передвіщає заміжжя, якщо ж свиня мовчала — дівувати дівчині ще рік.

Вгадування імені судженого

«Лем першого стрінуть чоловіка — та дівка оддасться за чоловіка з таким іменем, як у нього. А лем

вулицю перейде дівка або жона, то ця дівчина не оддасться цього року» [7].

Інша традиція вгадування імені судженого: коли в андріївську ніч дівчина лягала спати, то клала під подушку скручені в трубочки папірчики, на кожному з яких написані імена хлопців. Один папірчик був порожній — без імені. Зранку пхала руку під подушку і витягувала скручений папірчик. Яке ім'я написане на папірчику, таке ім'я матиме її суджений. Якщо ж витягне порожній папірчик, значить цього року не матиме чоловіка.

Який буде суджений за характером

Про характер майбутнього чоловіка дізнавалися так: пускали до хати вночі курку — якщо вона тихенько починала клювати зерно, то наречений буде спокійної вдачі. Якщо ж птиця бігала, махала крильми — сварливий буде, забіяка [7].

Сон на майбутнього чоловіка

Лягаючи спати, під ліжко клали танжер (тарілку) із водою, а через нього дощечку, і той, хто присниться, що переведе по такому уявному містку, той і засватає [7].

Поведінка хлопців в ніч перед Андрієм

Хлопці вночі перед Андрієм робили всілякі збитки тим господарям, в яких були норавливі дівчата: знімали ворота, господарський реманент (борони, сани тощо) витягали на стріху.

У селі Поляни «серед різних витівок найпопулярнішою була така: вночі при домашньому сторожі-собаці витягти по частинах на дах хати віз і його там зібрати. Це завжди викликало дружній і неосудний регіт. Жертвою таких витівок, як правило, ставав господар, де була «гоноровита» дівка» [12, с. 55].

Парубоцькі ворожіння зафіксував Микола Сивицький, описуючи Андріївські традиції Північної Лемківщини [6, с. 130]. А відбувались вони так: парубок, який закримітив собі до сватання дівчину, а це, здебільшого, гарну і багату, йшов на її обійстя красти дрова. Набравши оберемок, біг на подвір'я бідної вдови чи на господарство, де було багато дрібних дітей, висипав дрова і рахував: якщо вийшло парне число, то був упевнений, що буде до неї свататись, якщо ж непарне — біг на подвір'я за дровами до іншої дівчини, і припиняв крадення дров тільки тоді, коли приніс їх парне число.

Про те, де будуть рахувати дрова, хлопці домовлялись заздалегідь. Господиня, якій наносили

тих дров, потім дякувала парубкам. А господарі, батьки дівчат, де парубки викрадали дрова, намагались зберегти свої запаси — закривали брами, спускали на подвір'я з ланцюгів собак, бо бувало таке, що парубки виносили з дровітні усі запаси дров на зиму.

Інший спосіб парубоцької ворожби: у плоті дівчини, яку закримітили собі до сватання, обирали певний відтинок — робили позначки — від тої дранки до іншої. Тоді рахували ті дранки. Якщо вийшло парне число, парубок вірив, що дівчина буде його, якщо ж непарне число дранок — біг рахувати штахети до іншої дівчини.

Після того, переповнені емоціями, парубки йшли до тої «кудельної хати», де були дівчата, ще більше переповнені емоціями. Поторгувавшись на порозі, хлопці таки були впущені до хати, де відбувались спільні і жарти, і сміхи, а також спільна легка гостина [6, с. 130].

На Словацькій Лемківщині на саме свято Андрія подекуди (в селі Вапенику) ходили по хатах, де був парубок Андрій, малі дівчатка віншувати, за що Андрій давав їм горішки. Віншівка для Андрія:

*Вінчую, вінчую,
Бо Андрія на пецу чую.
Треба Андрія з пецца зняти,
А нам орішки дати.*

*За горішки дівчатка дякували:
Жебы вы тівко яечок мали,
Тівко вы нам орішків дали [5, с. 147].*

Господарі радо приймали таких віншувальників-полазників, які приходили з нижнього кінця села, бо вони, мовляв, приносили до хати щастя — до гори. Правда, не можна було на Андрія ходити до господарів, у яких були бджоли, бо ті могли б не роїтись рої.

На загал же свято Андрія є логічним продовженням молодіжних гулянь, де дівчата і парубки шукають собі пару для майбутнього подружнього життя.

14 грудня — святого Наума

Зразу на другий день після Андрія, 14 грудня, лемки вшановували пам'ять пророка Наума, якого вважали покровителем школярів (особливо першокласників). Колись у ці зимові дні діти розпочинали навчання, бо вже закінчувалися вдома всі основні роботи й вони мали вільний час, який використовували для науки. А ще ім'я пророка має

Іл. 7. Свята великомучениця Варвара. Вишита ікона отця-доктора Дмитра Блажейовського

спільний корінь із давньослов'янським словом ум (розум), який потрібний під час навчання. «В цей день наука в школі на ум піде»; «Наум був чоловік мудрий. Дай, Боже, щоб і ти в мене не дурний на світі ріс», — з такими словами відправляли батьки до школи своїх дітей. В церкві перед образом Наума ставили свічку: «Святому на пошану, а моему синові на розум».

Цю інформацію я знайшла тільки в інтернет-джерелі «Традиції і прикмети українців у грудневі свята» [7]. Цей матеріал записаний від лемків Великоберезнянського району Закарпатської області. Інші джерела, на які я опираюся, а це, зокрема, Михайло Шмайда [5], Микола Сивицький [6], ні численні респонденти про свято Наума не згадували. В Національному музеї ім. Андрея Шептицького у Львові, де є найбільша колекція лемківських ікон, ікони святого Наума також немає. Отож можемо припускати, що святого Наума вшановували тільки в тих парафіях, де на честь святого була названа церква.

17 грудня — святої Варвари великомучениці (іл. 7)

За переказами Варвара народилася на сході Римської імперії (III ст.). Була дочкою заможного язичника Діоскора. Заховуючи красу дочки, батько тримав її під замком у високій башті. Таємно прийняла християнство і засвідчила свою віру перед батьком, який передав її владі на розправу. Через відмову зректися Христа Варвара була піддана тортурам і засуджена на смерть в часи панування римського імператора Максиміана. Голову мечем відтяв їй рідний батько. Вшановується як свята-великомучениця з IX століття. В іконописі та живописі зображується в ланцюгах, з баштою, чашею для причастя або мечем.

Частина мощей великомучениці, як вважають, була привезена до Києва ще у часи середньовічної Русі та покладена в новозведеному Михайлівському соборі. Зараз, за переказами, мощі зберігаються у Володимирському соборі Києва.

Особливого поширення на українських теренах культ великомучениці набуває в XVII ст. Настоятель Михайлівського Золотоверхого монастиря Феодосій Софонович у своїй «Повісті о преславных чюдах святої великомученицы Варвары» (1669 чи 1670 рік) наводить приклади шанобливого ставлення до мощей святої своїх сучасників — як світських можновладців, так і духовних осіб (Антиохійського патріарха Макарія). Святитель Димитрій Туптало (Ростовський), який вважав Варвару своєю небесною покровителькою, розмістив житіє святої та розповідь про її чудотворні мощі у написаних ним Четвх Мінеях на день 4 (17) грудня [13]. Наприкінці XVII ст. в Україні було створено Акафіст, присвячений святої Варварі. Його автором, ймовірно, є Йоасаф Кроковський (?—1718), ректор Києво-Могилянської академії, лаврський архимандрит, а з 1708 р. — київський митрополит.

Варвару здавна вважали захисницею від наглої, несподіваної смерті. Під час однієї з моровиць, що сталася в Києві в 1710 р., хвороба оминула Михайлівський Золотоверхий монастир, де зберігалися мощі Варвари, що стало для вірян ще одним доказом їхньої чудотворності та сили заступництва великомучениці [13].

Про те, що свята Варвара має дар допомагати людям, рятувати їх від наглої (трагічної) смерті, вірили лемки Великоберезнянського району на Закарпатті. Вважали, що дівчинка, названа Варварою, обов'язково буде красунею. У цей день варили вареники з маковою начинкою, оскільки це вже час Пилипівського посту. Дівчата збиралися на вечорниці, бувало, і ворожили на тих парубків, на кого покладали надію у шлюбі [7].

На її честь на Лемківщині іменували храми. На сьогодні, на жаль, знаходимо лише єдине повідомлення за 2009 р. про храм на честь св. вмч. Варвари, — у некролозі на великосхимника Ананія (Атанаса Русиняка), який народився у с. Велика Верховля Новосандецького повіту на Лемківщині (сучасна Польща) і служив дяком у Верховлянській церкві св. Варвари [14].

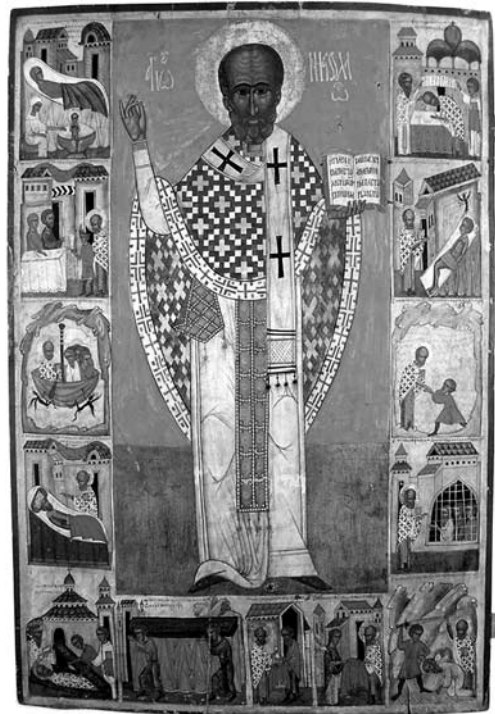
19 грудня — Святого Миколи Чудотворця

Миколая Угодника лемки шанують найбільше з-поміж християнських святих. 22 травня — Миколи теплого, а Миколи зимного — 19 грудня. На Миколая і дітям, і дорослим дають подарунки.

Святий Миколай опікується воїнами, перевозить душі померлих «на той світ», володіє ключами від неба. Але більшість часу він проводить на землі, допомагає всім у скруті, мандрівникам у дорозі.

Миколая вважають чудотворцем: він оживляє підступно вбитих, рятує від смертної кари невинно засуджених, опікується вдовами й сиротами. Але він карає тих, хто працює у неділю, каже неправду і грає в карти, оскверняє живописне зображення святого.

Ось як охарактеризований св. Миколай у молитві з молитовника Івана Пулюя «До Св. Николая»: «Святий Отче Николаю, земний Ангеле, небесний чоловіче, взоре життя и завершеньства християнського, опікуне сиріт, лікарю недужих, скривджених заступниче, утішителю смуткуючи, скорий у всяких бідах поміщиче, з глибокою покорою и честью стаю перед Тобою, розпочинаючи недостойне це моління... Я потрібую помочі, поможи ж потрібуючому; потрібую справлення стежок моїх, проведи ж блудящого; потрібую утішення, потіши ж смуткуючого; потрібую милосердя, помилуй же бідного. Подай чудесну руку потопаючому в філях світа и життя сього...» [15, с. 118].

Іл. 8. Житійна ікона Святого Миколая зі с. Горлиці, що на Лемківщині. Друга половина XV ст. Національний музей імені Андрея Шептицького у Львові

Іл. 9. Образ св. Миколая на церковній хоругві, яку винесли під час похорону. Смеречне, 1940 (1943?) р. Фото з Інтернет-сторінки *Życie codzienne w PRL*: <https://www.facebook.com/photo?fbid=804163208381394&set=pcb.804163578381357>

Святий Миколай опікується землеробством. На Лемківщині влаштовували заздравний обід на честь Миколая угодника.

Ікона святого Миколая майже завжди була у церкві як окрема ікона (іл. 8), на іконостасі, на хоругвах (іл. 9), а також на божниці в хаті. Святого зображали у вбранні архієпископа, яке належало саме тому часові, коли художник малював ікону. Незмінними

Іл. 10. Родинний образ св. Миколая, привезений зі с. Одрехова під час депортації з Лемківщини. URL: Olha Nisevich. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10223866898795653&set=a.3539502601525>

для зображень усіх історичних епох залишаються Євангеліє у лівиці і знак благословення.

На Фейсбук-сторінці жительки Києва Ольги Нісевич знаходжу такий запис: «Святий Миколай — одна з дорогих реліквій, яку привіз з Лемківщини (с. Одрехова) наш рід (іл. 10). Через війну, через пожежу, через важку дорогу виселення з Лемківщини, як дорогоцінний скарб, родина берегла хатні образи святих. Святий Миколай і зараз оберігає наш рід від різних бід і нещасть!».

Молодь уклала сценарії, і напередодні, пополуночі 18 грудня аж до пізньої ночі, з тим сценарієм ходили від хати до хати, відтворюючи релігійні сцени, де святий Миколай роздавав подарунки дітям, перед тим вимагаючи від них знання молитов.

Подаю сценарій (лемківською говіркою) до св. Миколая, укладений Марією Тройчак (м. Тернопіль). Український відповідник «тлумачьв полемківски» Ігор Дуда¹ (3 листопада 2016 р.). На XVII Міжнародному фестивалі «Українська мова — мова єднання» в Одесі 21—23 серпня 2017 р. Сценарій — у виконанні дітей з Тернополя — отримав перше місце; знятий як відеофільм і показаний на Тернопільській телестудії «TV-4».

¹ Ігор Микитович Дуда — український мистецтвознавець, краєзнавець, педагог, редактор, діяч культури. Живе у Тернополі.

Сьвато МИКОЛАЯ

Ведуча: В ніч на 19 грудня х́одит Сьвятий Микóлай по хь́жках і нóсит д́тям дару́нки, якы они нахóдять рáно пíd заголóвком.

Презéнты Сьвато́го Микóлая — то вынагоро́да за побóжність а слухня́ність, за пра́цю, за старáнність, за лóбов до родичив і лóуди, за жычы́ня робити дóбри спрáвы...

Яринка: Напи́шу Миколайóви лiста, жéбы Вiн знав, же го барз чéкам!

Бабуся: Яринко! Як в тво́ім поко́ю чыстiцько. Гóсьти чéкаш?

Яринка: Бабцю, вы напевнi забьiли, же гнэ́скы хóдит Сьвятий Микóлай?

Бабуся: Не забьiла-м, нiт. Знам, же до та́кой чéмно́й дiвóчки вiн конечнi завiтат. Лiгай спáткы!

(Вхóдит Микóлай)

Св. Микóлай: Змóчыв ем ся! Сяду си, одпочы́ну. А хто ту жьё? Знам, знам та́ку. Працьовiта, чéмна дiвóчка. Я для не́й прирыхту́вав фáйний дару́нок...

Йой, розбуди́ли!

Яринка: Вiн прочы́гав мо́го лiста?

Ангел: Зáзри пiд заголóвок! Вiн дару́нок тóбi при́нос.

Яринка: Дякую́ Ти, Сьвятий Микóлаю! Пiду бабци́ пока́жу.

Св. Микóлай: Лет, лет, Яринко, пóхваль-ся.

Ангел: Пóсмотр-ся, Отче Микóлаю! Як д́уже гнэ́ски д́ти.

Св. Микóлай: Барз, барз — д́уже вас ту. Дáвно зме ся не зберáли вкупi. Зли лóуде не пушчáли мня до д́ток.

Ангел: А вы знáте, д́ти, óдкаль зме?

Дiти: Не знáме!

Ангел: Мы одтáле, де зьвiздок барз. Де царство Пáна-Бо́га.

Св. Микóлай: Одтáле шлю́т вам щчэ́сьтя і дóли, ми́ру, мудрóсти, дóбра. Видiме, же сте задоволéни. Гарды лемкiвски д́ткы!

Анти́пко: Ху-у! Лéдво-м вас дóгнав.

Хто'си не слу'хав ма'мы-та'та.

Г'гор бив мало'го бра'та.

На'сьтя полама'ла цвьi'ти.

Г'шчы нече'мни бы'ли дi'ти...

І Васи'лько в шко'ли би'в-ся.

А'нтек ра'но не гми'в-ся.

Па'вльо зу'бы не почи'стив.

*І те'чку бру'дну не вымив.
Не хті'ли вчы'ти уро'кы,
Научыте'ля не чу'ли нау'кы.
Йой, та'ки нече'мни ді'ткы!
Я дару'ю выш'ткым по кы'ю! На-на!
Та'ки ім дару'нкы!*

Св. Миколай: То правда, діти!

Но, діто'чки, хо'дте ту і про се'бе розпові'чте. Ци сте че'мни і правди'ви, ци брехли'ви і пустотли'ви? Не зна'те, што одпові'сти? От я сам за'раз і преві'рю!

Вшы'ткы видліи сте, як встає сонéчко. Оно в своїх промін'чыках купат-ся, а з'атим вшы'тко об'уджат-ся. Вто'вды дрéвка, пта'шкы і з'в'іри про штóси тихі'цько шéпчут-ся. Лем мы не чуéме. Як вы думáте, діти: про што они гвáрят? Думам, же о діти. От і мі они нашептáли, же ту вшы'ткы былі чéмни і слухняни...

А молитвы знáте?

Діти: Зна'ме!!

Св. Миколай: А вы зна'те, же ка'ждий чл'овек має сво'го Ангé'ла-Хороните'ля, ко'трий ті'шит-ся, кед мы чыни'ме до'бро. І ту'жыт, кед мы поступа'ме з'лі, А хто розка'же віршы'ка про сво'го ангели'ка?

(Вірш ...)

Св. Миколай: Дяку'ю за пісеньку! А я і не знав, же та'ких чéмних діти спóткам. Даю вам за то дару'нкы.

(Вірш ...)

Св. Миколай: От я і зр'обив до'бру справу. Час мі вырушáти до іншых діти. Жычу вам шчесьтя! І быти — гречни'ма, слухняни'ма, мудри'ма, здорови'ма і працьовити'ма.

*Бывайте здорови,
Поводте-ся гарді,
Родичів поважайте,
Никóли і никóму зла не жадайте.
През рік в гóсьті зас мня чекайте.
Слава Ісусу Христу!*

Ведуча:

*Дóбро людям штóден рóбте,
До Бога в цéрков приходте,
Мольте-ся шчыро і стáло,
Колéгів зо сóбом привóдте.
Жéбы жыли шы'ткы шчесьливо!*

На честь святого угодника Миколая на Лемківщині були утворені прізвища господарів: Миколайчик (сс. Мисцова, Тилява), Миколевак (с. Шкляри), Микула (сс. Вірхня, Луг), Микулич (с. Боднарка), Микуляк (сс. Білхнарка, Вишоватка, Вірхомля

Велика, Ганчова, Гладішів, Жегестів, Устя Руське, Зубрик) [16, с. 107].

Народні спостереження за природою: «Як на Михала (21 листопада) закує, то Миколай (19 грудня) розкує».

22 грудня — Праведної Анни

Лемки святкують «Зачаття Праведною Анною Пресвятої Богородиці». У цей день бездітні батьки моляться до Матері Богородиці, щоб Вона дарувала їм дитя. Це — суто жіноче свято. Всі жінки, особливо ті, які хотіли дітей, напередодні свята споживали тільки хліб і воду. Зранку йшли до церкви, сповідалися, причащалися і молилися святій заступниці за майбутніх нащадків.

А ті, що вже втратили надію почути дитячий голос у своїй господі, за тиждень перед святом ішли пішки до монастирів Святої Анни. Біля цих святинь, яких не так багато в Україні, є джерела, в яких навіть у цю холодну пору року жінки купалися. Після проці жінки народжували здорових діток. Їх називали «вимоленими дітьми» [7].

Висновки. Проаналізувавши увесь святковий цикл передріздвяних, зокрема грудневих (за Юліанським календарем) свят, можна дійти висновку, що він був заповнений заходами та діями, де дівчата і парубки шукали собі пару для майбутнього подружнього життя. Адже весняний, літній та осінній періоди життя лемків були періодами щоденної тяжкої праці.

Стосовно різноманітних ворожінь (андріївські ворожіння, на Катерини), яких дотримувалась молодь, церква не робила заборон, вважаючи їх (ворожіння) просто молодіжними розвагами, і не вбачала в них ніякої шкоди моралі. Однак церква закликала суворо дотримуватись усіх церковних приписів стосовно релігійних свят — обов'язкова присутність в храмах на усіх церковних святах, строге дотримання посту — як в харчуванні, так і в поведінці.

На загал ці традиції і обряди в основі мали глибоке моральне підґрунтя (коли на Андрія ворожили хлопці краденням дров, то зносили рахувати, а потім там же і залишали, у вдовиці або в багатодітній господині); хлопці приходили до «кудельної хати», де збирались ворожити дівчата, і там відбувались взаємні теплі розмови, сміхи тощо. Висока духовна і моральна культура, витворена серед молоді церквою і народними традиціями, була закла-

дена в основу поведінки молоді, тобто майбутнього Лемківського краю.

ДОДАТОК
СПИСОК РЕСПОНДЕНТІВ,
ЧИЙ СПОГАДИ БУЛИ ВИКОРИСТАНІ
ПРИ НАПИСАННІ СТАТТІ
(час запису — 2004—2015 рр.)

Ардан Володимир, 1929 р. н., с. Поляни Кросненського повіту (проживав у м. Львові);

Ардан Юстина, 1933 р. н., с. Поляни Кросненського повіту (проживала у с. Чишки Львів. обл.);

Бардун Марія, 1928 р. н.; **Бардун Аделя**, 1931 р. н.; **Бардун Катерина**, 1947 р. н., с. Ратнавиця, Сяніцький повіт (проживали у с. Сокільники на Львівщині);

Барна Андрій, 1941 р. н., с. Радоцина (проживав у м. Пустомити на Львівщині);

Вавричин Марія, 1937 р. н., с. Мшана (проживала у м. Львові);

Каспрук Ярослава, 1937 р. н., с. Поляни Кросненського повіту (проживала у м. Львові);

Когут Петро, 1919 р. н., с. Ріпник Кросненського повіту (проживав у м. Львові);

Моряк Юстина, 1930 р. н., с. Вапівці (проживала у м. Львові);

Нелик Євгенія, 1933 р. н., с. Чорноріки Кросненського повіту (проживала у м. Жидачеві);

Френчко Юліан, 1940 р. н., с. Вапенне Горлицького повіту (проживав у м. Львові);

Щербань Анна, 1927 р. н., с. Свіржова Руська (проживала у м. Львові).

1. Вархол Йосиф. Народні звичаї зимового періоду. *Лемківський народний календар на 1988—1991 роки*. Видання Лемкосоюзу, 1991. С. 71—76. URL: <http://lemko.org/pdf/KLS1991.pdf>.
2. Ардан Володимир. *Мої рідні Поляни. Штрихи до історії села*. Львів, 2011. 140 с.
3. *Свята великомучениця Варвара в українських стародруках*. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5584>.
4. *Некролог*. URL: <http://pc.studyty.org.ua/content/blogsection/10/15/>
5. Пулюй Іван. *Збірник праць*. Т. III. *Молитовник. Псалтир*. За редакцією проф. Василя Шендеровського. Київ: Рада, 1997. Перевидання: Молитовник для руського народу. Друге побільшене видання. Відень, 1871. 272 с.

6. *Різдво на Лемківщині. Фольклорно-етнографічне дослідження*. Автор-упоряд. Марія Горбаль. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 216 с.
7. *Різдвяна яличка. Лемківські різдвяні легенди та перекази*. Автор-упоряд. Марія Горбаль. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009. 40 с.
8. Горбаль Марія. *Різдвяна обрядовість Лемківщини: монографія*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. 200 с.
9. Горбаль Марія. *Лемківські «вечірки» («вечурки», «вечурки», «прядки»)*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2019. 48 с.
10. Шмайда Михайло. *А Іші Вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини*. Т. 1. Братіслава; Пряшів, 1992. 500 с.
11. Сивицький Микола. *Андрія. Лемківщина. Земля. Люди. Історія. Культура*. Ч. II. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. 496 с.
12. *Традиції і прикмети українців у грудневі свята*. URL: https://ua.ua.top/5309/?utm_source=facebook&utm_medium=urkfb&utm_campaign=gruden&fbclid=IwAR2p48h_IObXc7CvXQHntSzmgyvnsqQscTDM-v7UNWR_dgKb5VWUuumeH18.
13. *Протоєвангеліє Якова*. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2022/01/10/protoevanhelie-yakova/>.
14. *Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи*. Київ: Фентезі ЛТД, 1996. 576 с.
15. *Свята у грудні: традиції, прикмети і ворожіння*. URL: <https://archive.svitua.org/item/8131-sviata-uhrudni-tradytsii-prykmety-i-vorozhinnia.html>
16. Красовський Іван. *Прізвиська галицьких лемків у XVIII ст. За матеріалами Йосифинського поземельного кадастру 1787—1788 рр.* Львів, 1993. 198 с.

REFERENCES

- Varhol, Yosif. (1991). Folk customs of the winter period. *Lemki national calendar for 1988—1991* (Pp. 71—76). Retrieved from: <http://lemko.org/pdf/KLS1991.pdf> [in Ukrainian].
- Ardan, Volodymyr. (2011). *My native Polyany. Touches to the history of the village*. Lviv [in Ukrainian].
- Holy Great Martyr Varvara in Ukrainian old prints*. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/node/5584> [in Ukrainian].
- Obituary*. Retrieved from: <http://pc.studyty.org.ua/content/blogsection/10/15/> [in Ukrainian].
- Puliy, Ivan, & Shenderovskiy, Vasyl. (Ed.). (1997). *Collection of works*. (Vol. III). *Prayer book. Psalter*. Reprint: Prayer book for the Russian people. Second enlarged edition. Vienna, 1871. Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Horbal, Maria. (Ed.). (2004). Christmas in Lemkivshchyna. *Folklore and ethnographic research*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Horbal, Maria. (Ed.). (2009). *Christmas tree. Lemki Christmas legends and tales*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

- Gorbal, Maria. (2011). *Christmas rituals of Lemkivshchyna: monograph*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Gorbal, Maria. (2019). *Lemki «vechirky» («vechyrky», «vechurky», «pryadky»)*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Shmayda, Mykhailo. (1992). *I congratulate you. Calendar rites of the Ruthenians-Ukrainians of Czecho-Slovakia* (Vol. 1). Bratislava; Pryashiv [in Ukrainian].
- Syvtytskyi, Mykola. (1988). *Andrew Lemkivshchyna Earth. People. History. Culture* (Part II). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
- Traditions and omens of Ukrainians during December holidays*. Retrieved from: https://uaua.top/5309/?utm_source=facebook&utm_medium=urkfb&utm_campaign=gruden&fbclid=IwAR2p48h_IObXc7CvXQHHzntSzmg-ynvsqQscTDMv7UNWR_dgKb5VWUuumeH18 [in Ukrainian].
- Protoevangelium of James*. Retrieved from: <http://kyivpravosl.info/2022/01/10/protoevanhelie-yakova/> [in Ukrainian].
- God's law*. (1996). *Textbook for family and school*. Kyiv: Fantasy LTD [in Ukrainian].
- Holidays in December: traditions, omens and divination*. Retrieved from: <https://archive.svitua.org/item/8131-sviata-u-hrudni-tradytsii-prykmety-i-vorozhinnia.html> [in Ukrainian].
- Krasovsky, Ivan. (1993). *Surnames of Galician Lemkos in the 18th century. Based on the materials of the Josephine Land Cadastre of 1787–1788*. Lviv [in Ukrainian].